

Data & Fakta

1999

INFORMACE Z VÝZKUMU

Číslo 4

Sociální pozice žen s vysokoškolským vzděláním

V listopadu 1998 realizoval Sociologický ústav AV ČR reprezentativní sociologický výzkum s názvem „Muži a ženy s vysokoškolským diplomem“. Výzkum proběhl v rámci projektu „Pozice žen s vysokoškolským vzděláním v české společnosti 90. let“ (GA ČR č. 403/97/0586). Sběr dat provedla agentura Sofres-Factum. Cílem výzkumu bylo rozsáhlé šetření života a práce mužů a žen s vysokoškolským vzděláním, srovnání pracovních a sociálních podmínek mužů a žen, mapování genderových nerovností a stereotypů této, z hlediska dosaženého vzdělání, elitní vrstvy české společnosti.

Soubor a zaměření výzkumu

Reprezentativní vzorek tvořilo 1908 ekonomicky aktivních respondentů. Z toho bylo 947 žen (49,6 %) a 961 mužů (50,4 %). Soubor splňuje požadavky na reprezentativitu dle věku, struktury vysokoškolského vzdělání a typu místa bydliště. Z rozsáhlého zpracování výsledků výzkumu se v tomto čísle zaměřujeme na rozdílné šance mužů a žen, diskriminaci žen kvůli péči o děti a otázku odstranění genderových nerovností na trhu práce a ve společnosti.

Jednou ze stěžejních oblastí výzkumu bylo zjišťování názorů na skutečnost, že ženy-vysokoškolačky nedosahují jak v práci, tak ve společnosti těch pozic, kterých dosahují muži-vysokoškolačky. Vycházíme nejen z prokázaného faktu průměrných nižších příjmů žen-vysokoškolaček oproti mužům-vysokoškolákům, ale také z nízkého podílu žen na řídicích a významných místech či v politice.

Rozdílné šance

Ve zkoumaném souboru uvedlo 50,5 % mužů a 65,5 % žen, že ve srovnání s muži vlastní generace, srovnatelné kvalifikace i dalších objektivních kvalit mají ženy omezené možnosti úspěchu. Za vyrovnané pokládá šance mužů a žen dosáhnout úspěchu 48 % mužů a 33,5 % žen. Jen 13 mužů a 10 žen v souboru se domnívá, že ženy naopak mají šance větší než muži. Analýza příčin, odůvodňujících nižší pozici žen-vysokoškolaček v práci a ve společnosti oproti mužům-vysokoškolákům, vychází z grafu 1, který mapuje 13 výroků – příčin, proč ženy zaujímají

nižší pozici – případně sekundární postavení ve společnosti.

- * Muži i ženy shodně vidí příčiny – ty nejčastější – v těhotenství, v péči o malé děti a v rodinné zátěži (více než 78 %).
- * Každý druhý muž v souboru se domnívá, že ženy nejsou stabilní pracovní silou. Tento názor ale zastává jen 39 % žen.
- * Každá druhá žena klade důraz na skutečnost, že v práci dominují muži a česká společnost není ženám nakloněná, nepodporuje je.
- * Více než třetina mužů vidí příčiny „v ženském naturelu“ – dělají věci hůře než muži, nerady vstupují do konfliktů, jsou méně připraveny dělat kariéru.
- * Čtvrtina mužů se domnívá, že ženy nemají „přirozenou autoritu“ (totéž tvrdí však pouze 12 % žen).
- * Zcela „propadly“ jak v souboru mužů, tak v souboru žen příčiny jako „ženy se bojí úspěchu“, „nemají požadované schopnosti“, „obávají se své vlastní dominance“, „kariéra je nezajímavá“.

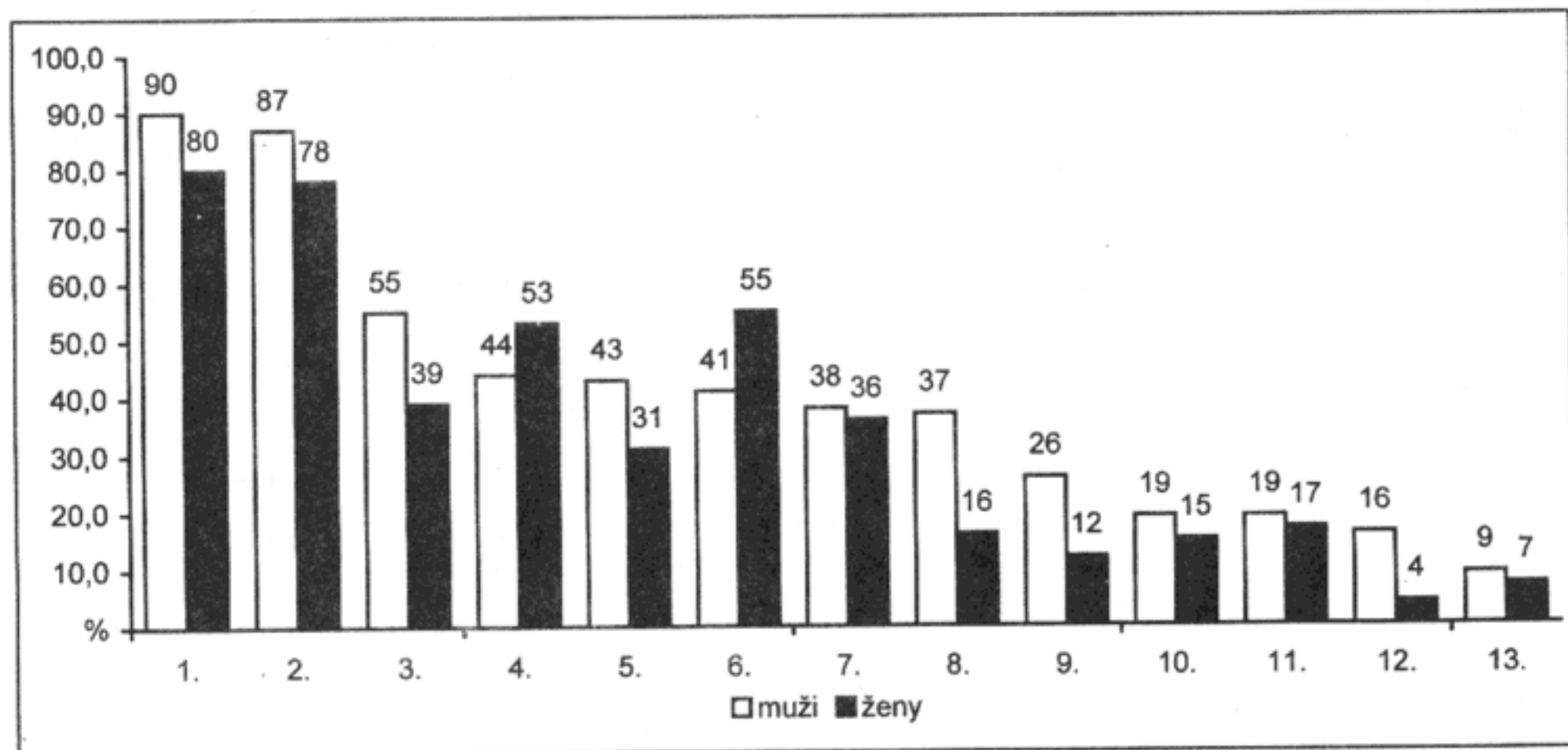
Pro analýzu příčin je relevantní i hledisko „na čem se muži a ženy shodnou a kde jsou největší rozdíly v názorech.“ Největší rozdíly jsou u varianty „muži dokážou udělat mnoho věcí lépe než ženy“. S tímto paušálním šovinistickým postojem souhlasí více než třetina mužů. (Myslí si to ale i 16 % žen). Rozdíl nad 10 procentních bodů je i u variant „ženy nejsou stabilní pracovní silou“, „ženy nemají přirozenou autoritu“, „jsou méně připraveny dělat kariéru“. Ženy naopak častěji než muži vidí příčiny ve společenských souvislostech „společnost není ženám naklo-

něna" (rozdíl M/Ž = 14,1 procentních bodů) a „dominance mužů v práci“ (8,9 procentních bodů).

Vrátíme-li se k otázce nižšího sociálního statusu žen-vysokoškolaček v české společnosti oproti mužům-vysokoškolákům, narazíme nutně na fakt, že přes výše uvedené genderové nerovnosti či diskriminující příčiny zájem dívek a žen o vzdělání všech

stupňů, zejména pak vysokoškolské neklesá. Ženy s vysokoškolským vzděláním se však po studích smiřují s tím, že jejich šance na trhu práce jsou menší a jejich pracovní dráha a kariéra složitější než mužů stejných schopností a kvalifikace nebo narážejí na bariéry diskriminace.

Graf 1. Podíl těch, kteří souhlasí s výroky zdůvodňující nižší pozici žen-vysokoškolaček v práci a ve společnosti oproti mužům-vysokoškolákům v procentech (muži N = 961, ženy N = 947)

1. Ženy omezuje těhotenství a péče o malé děti
2. Ženy mají málo času kvůli rodinné zátěži
3. Ženy nejsou stabilní pracovní silou
4. V práci dominují muži a ti nedají ženám šanci
5. Ženy jsou méně než muži připraveny dělat kariéru
6. Společnost není ženám nakloněná a nepodporuje je

7. Ženy nerady vstupují do konfliktů
8. Muži dokážou udělat mnoho věcí lépe než ženy
9. Ženy nemají přirozenou autoritu
10. Ženy pracovní postup a kariéra nezajímá
11. Ženy se obávají ztráty přitažlivosti pro muže, pokud by dominovaly příjmem a postavením
12. Ženy nemají schopnosti, které jsou požadovány
13. Ženy se bojí úspěchu

Diskriminace kvůli dětem

Na otázku „Zažila jste pracovní diskriminaci (odmítnutí přijetí, nepříjemnosti v práci, blokování pracovního postupu, nezvyšování platu atd.) jen proto, že jste měla nebo máte malé děti?“ odpovědělo 30,9 % žen v souboru kladně. A to další pětina souboru žen zatím ještě děti nemá. Potvrzení diskriminace každou třetí ženou v souboru významně narušuje představu o rovnosti mužů a žen v práci.

V čem mají ženy horší možnosti než muži?

Jaká je situace v možnostech vysokoškolaček či vysokoškolaček, porovná-li se situace na konkrétním pracovišti, vyjadřuje graf 2. Ženy a muži hodnotili rovnost v možnostech u devíti vybraných oblastí. Jen zanedbatelný podíl souboru hodnotí situaci jako lepší pro ženy (u jednotlivých položek maximálně 2,5 % souboru, obvykle však méně). Soubor se tak

diferencuje do dvou poloh: respondenti vidí (1) situaci „jako zhruba stejné možnosti pro muže i ženy“, nebo (2) se kloní k názoru „ženy jsou na tom hůře než muži“.

- * Ženy jsou celkově kritičtější – tzn., že častěji než muži (s výjimkou varianty „mít autoritu“) hodnotí situaci žen jako horší.
- * To však neznamená, že muži vidí situaci žen o mnoho lépe – maximální rozsah rozdílů byl pouze 12 procentních bodů, u většiny oblastí je nižší.
- * Jednoznačně se ukazuje, že obtížnou situaci mají ženy, chtějí-li se prosadit do vedoucí pozice nebo do pozice nejvyšší (být ředitelkou).
- * Dalším okruhem nerovností jsou plat a odměny, případně zvyšování platu.
- * Závažnou se však stává možnost „získat práci“, kde 44 % žen hodnotí situaci jako horší. To znamená, že zaměstnavatelé si raději berou muže,

dávají mužům přednost – a muži v našem souboru to potvrzují (alespoň téměř 40 % z nich).

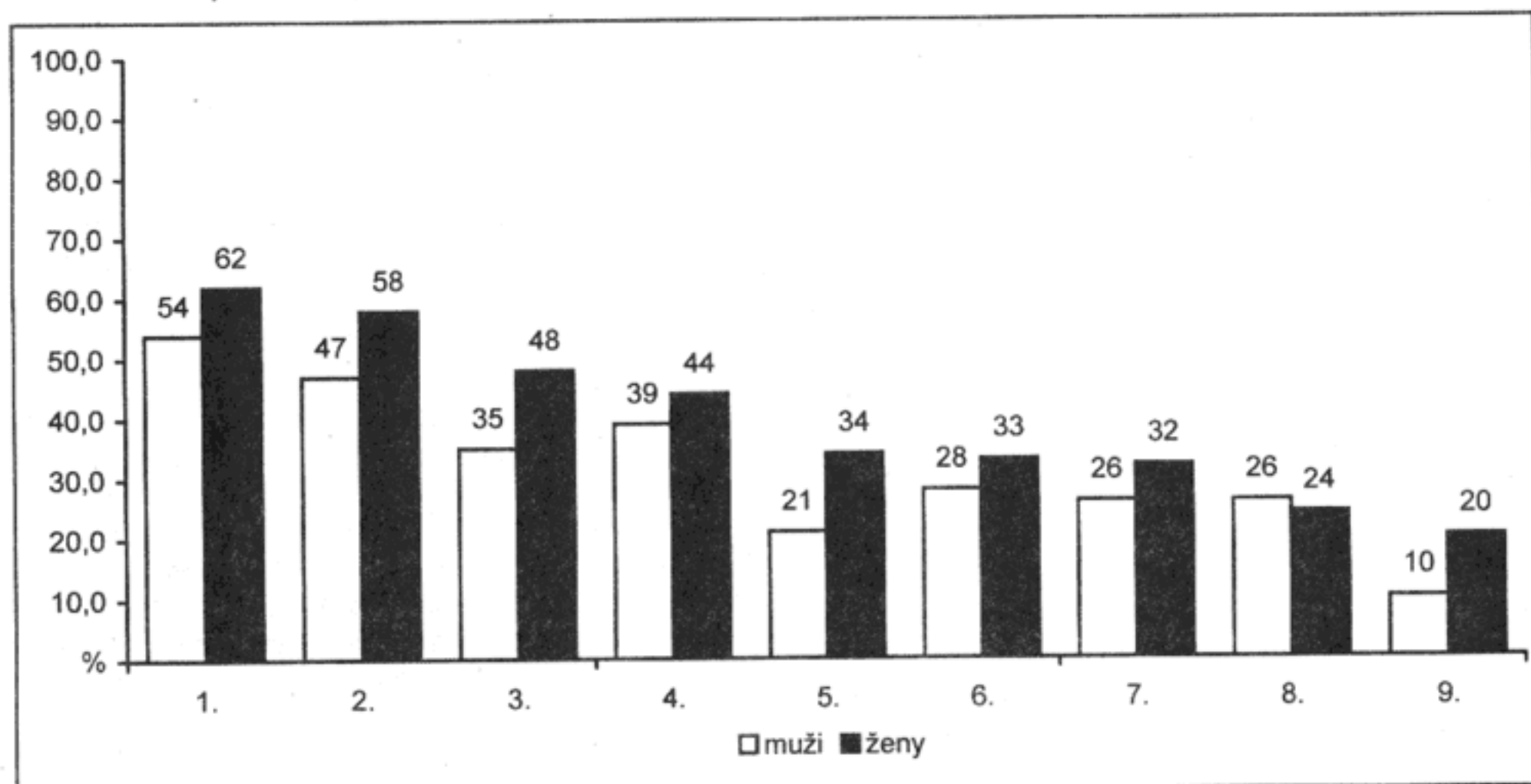
- * Problémem se stává však i otázka udržení pracovního místa. Jako horší pro ženy hodnotí situaci jedna třetina žen a čtvrtina mužů.
- * Postoupit do vyšší platové třídy je pro ženy také horší než pro muže - takto vidí situaci třetina žen a více než čtvrtina mužů (28%).

Sociální vzestup

Srovnání vlastní pracovní pozice v roce 1989 se současným stavem přináší zajímavé výsledky. 80 % mužů se domnívá, že je na tom dnes lépe, podobně

jako 78 % žen. (Svou pozici porovnávalo 712 mužů a 622 žen v souboru.) Rozdíly tu zdánlivě nejsou, při jemnější analýze však zjistíme, že 29 % mužů udává, že se má nesrovnatelně lépe. Toto hodnocení však uvádí jen 18 % žen. I tato v podstatě jednoduchá otázka odráží společenský vývoj v 90. letech, který více preferoval vzestup mužů než žen. Přitom jen 7,6 % vysokoškolaček uvedlo, že jim zaměstnání komplikuje život v rodině a způsobuje zátěž (10 % mužů uvádí totéž!). Naopak většina žen tvrdí, že se zaměstnání s rodinou dá dobře skloubit nebo že je dokážou tak oddělit, aby na sebe neměly žádný vliv.

Graf 2. Podíl těch, kteří uvedli, že ženy-vysokoškolačky mají horší možnosti než muži-vysokoškoláci (dle genderu v procentech, muži N = 961, ženy N = 947)

1. Být ředitelem, ředitelkou
2. Získat vedoucí místo
3. Mít za stejnou práci lepší plat
4. Získat práci

5. Zvyšovat si výdělek
6. Postoupit do vyšší funkce (třídy)
7. Udržet si pracovní místo
8. Mít autoritu
9. Získat odměny, peníze

Společenský kontext a souvislosti

Dle výsledků výzkumu skupina vysokoškoláků a vysokoškolaček patří k těm lidem v naší společnosti, kteří jsou nespokojeni.

Tabulka 1. Podíl nespokojených pracujících vysokoškoláků v %

	Muži	Ženy
s formou řešení závažných věcí ve společnosti	85	88
s pozicí vysokoškolsky vzdělaných pracovníků	63	74
se společností	59	64
s veřejným děním v obci (městě)	58	56
s pozicí žen	34	61

Jak je zřejmé, ženy hodnotí kritičtěji svou pozici než veřejné dění v obci. Pozice žen pálí dvakrát tolik žen než mužů. Obdobně jsou ženy kritičtější než muži k celkové pozici vysokoškolsky vzdělaných pracovníků.

Odstranění genderových nerovností

Muži a ženy v souboru se příliš neshodli na aktech, kteří by měli uskutečnit změny: tj. odstranit nerovnosti, které existují v postavení mužů a žen na trhu práce (platy, řídicí funkce). Vezmeme-li v úvahu všechny sledované okolnosti, pak vyšší podíl nespokojených žen v porovnání s muži signalizuje rozdíly v optice vnímání mužů a žen současného společenského vývoje. Není však bez významu, že 34 % mužů-vysokoškoláků vidí sociální pozici žen

jako problém a vyjádřilo nespokojenost se současným stavem.

Tabulka 2. „Kdo má uskutečnit změny v postavení mužů a žen“ dle genderu v %

	Muži	Ženy
Nic by se nemělo měnit	13,6	2,1
Feministické aktivistky	0,9	0,5
Legislativa a zákony	32,0	46,8
Společně muži i ženy	49,5	47,4
Ženy	1,6	1,7
Muži	2,4	1,5

Především nezanedbatelný podíl, 88 mužů a 63 žen – tj. téměř 8 % souboru, buď neodpověděli na tuto otázku, nebo nevědí. V souboru těch, kteří odpověděli, se 13,6 % mužů domnívá, že by se nemělo měnit nic (totéž i 2 % žen). Většina souboru – ženy i muži – se polarizují do dvou názorových skupin:

- I. liberálně orientovaní muži a ženy spoléhají na variantu „muži a ženy společně“;
- II. tradičně orientovaní muži a ženy spoléhají „na legislativu a zákony“.

K druhé názorové skupině patří spíše ženy (téměř každá druhá z žen) než muži (téměř každý třetí z mužů). Mizivá část (celkově necelá 2 %) souboru spoléhá buď na muže či ženy. Na feministické aktivistky nespolečně téměř nikdo (pouze 8 mužů a 4 ženy).

Závěr

Česká společnost 90. let je obdobím skrytých i manifestovaných genderových nerovností. Mladé ženy si sice nemusí zajišťovat svou sociální pozici manželskou smlouvou, ale v reálném světě pracovního trhu obtížně dosahují kariérového postupu, stejné mzdy za stejnou práci, rovných příležitostí a šancí.

Subjektivní vnímání nerovného až diskriminací zatíženého postavení žen, které z hlediska vzdělanostního kapitálu by měly mít šance mnohem vyšší, je potvrzením faktu, že pracovní systém a společnost nejsou nakloněny většímu prosazení žen s vysokoškolským vzděláním.

Výsledky výzkumu však naznačují i jinou závažnou okolnost. Stereotyp subjektivního vnímání sekundárního postavení žen a vlastní špatné zkušenosti s prosazením vedou část vysokoškolsky vzdělaných žen k rezignaci a paradoxnímu smířování se s názory většinové populace – v tomto případě mužů.

Je nutné, aby ženy-vysokoškolačky zaujímaly druhořadé postavení v porovnání s muži-vysokoškolačky? Jsme dostatečně citliví, abychom se dokázali těmto otázkám věnovat? Jakou závažnost těmto otázkám budeme klást? Budeme ignorovat či bagatelizovat signály z různých konzultačních či poradenských firem, které hovoří o diskriminaci českých žen dnes už i v zahraničních firmách, které v domácím prostředí respektují směrnice genderové rovnosti a nic podobného by si ve své zemi netroufily?

Přístup ke všem formám vzdělání je pro české ženy velmi důležitý. Vzdělání bylo vždy v ČR vysoce ceněno a je pokládáno za sociální kapitál s vysokou užitnou hodnotou. V tomto směru nebylo (a není) pro rodiče významné, zda poskytují vzdělání synovi či dceři. Sociální nerovnosti nevytváří tedy rodina. Pracovní systém a společnost nejsou nakloněny většímu prosazení žen s vysokoškolským vzděláním. Přitom ženy dokážou zvládnout různorodé pracovní nároky a přizpůsobit se pracovnímu trhu – je však k tomu potřebná záruka rovných příležitostí.

Marie Čermáková

V případě zájmu o detailnější informace o tomto výzkumu či o jeho další výsledky se obraťte na níže uvedeného pracovníka Sociologického ústavu:

PhDr. Marie Čermáková

(tel. (02) 24 22 09 79, l. 351, 352, fax (02) 24 22 02 78, e-mail cermako@soc.cas.cz)